

Turczyńska, Ewa / Sroka, Stanisław

Dzieje oświaty i postępu rolniczego w Małopolsce do uzyskania niepodległości w roku 1918

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 48/3-4, 139-148

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław T. Sroka, Ewa Turczyńska

DZIEJE OŚWIATY I POSTĘPU ROLNICZEGO W MAŁOPOLSCE DO UZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI W ROKU 1918

Po upadku I Rzeczypospolitej na ziemiach pod panowaniem austriackim (Galicji) narodziny oświaty i późniejszy postęp rolniczy uzależnione były od warunków politycznych, społecznych i gospodarczych narzuconych przez władze w Wiedniu. W tym zakresie wyróżnić można dwa okresy, których granicą i wyraźnym przełomem były wydarzenia Wiosny Ludów. Do połowy XIX wieku przede wszystkim polityka germanizacyjna i bezwzględny system ucisku narodowego uniemożliwiały podejmowanie starań i prowadzenie działań zmierzających do poprawy nie tylko oświaty, ale i stanu rolnictwa w ogóle. Galicja była wówczas krajem biednym, nie uprzemysłowionym, pozbawionym komunikacji i handlu, i podobnie jak w pozostałych zaborach nie było też żadnego zorganizowanego ośrodka nauk rolniczych. Nie doszło bowiem do utworzenia projektowanej przez Hugona Kołłątaja (1750–1812) katedry czy instytutu rolniczego w ramach Szkoły Głównej Koronnej (Uniwersytetu Jagiellońskiego), natomiast utrzymało się nauczanie rolnictwa i ogrodnictwa w szkołach średnich, wprowadzone tam reformą Komisji Edukacji Narodowej. Austria uznała celowość jego utrzymania, śladem wprowadzonego u siebie rolnictwa do programów Akademii Inżynierii Wojskowej w Wiedniu, Wyższej Szkoły Wojennej w Wiener Neustadt i elitarnych szkół średnich, m.in. Theresianum w Wiedniu. Zresztą sama Austria wkraczała dopiero wtedy na drogę naukowego traktowania rolnictwa tworząc katedrę kameralistyki na uniwersytecie w Wiedniu (1763), katedrę rolnictwa w Pradze (1791), katedrę rolnictwa w Wiedniu (1796), szkołę weterynaryjną w Wiedniu (1777) i szkołę leśną w Purkersdorfie pod Wiedniem

(1805). Dla polskich poddanych prowadzono naukę rolnictwa, leśnictwa i elementów weterynarii w latach 1782–1811 w ramach tzw. gwardii galicyjskiej oraz w latach 1803–1824 w działającej pod kuratelą Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826) szkole w Wiedniu, kształcącej nauczycieli rolnictwa dla galicyjskich gimnazjów i liceów, przeniesionej potem do Lwowa i działającej tam w latach 1824–1829 jako usytuowany przy uniwersytecie Instytut Ekonomiczny. Wprowadzoną na początku XIX wieku naukę rolnictwa do szkół średnich uczono jednak całkowicie werbalnie jako przedmiot nadobowiązkowy i nie miała ona większego znaczenia dla uczniów choć nauczycielami byli Polacy. W konsekwencji wycofano ją z programów szkolnych w roku 1848. Austria nie myślała też poważnie o naukowej roli ośrodków we Lwowie i Krakowie; wprowadziła wprawdzie w roku 1784 na Uniwersytecie Lwowskim w ramach historii naturalnej nauczanie rolnictwa, a nawet utworzono jego osobną katedrę w latach 1814–1849, ale obsadzona przez przypadkowych wykładowców nie odegrała większej roli. Podobnie też było z katedrami weterynarii (1803–1809) i rolniczą (1806–1809) na Uniwersytecie Krakowskim, które upadły po wcieleniu Krakowa do Księstwa Warszawskiego w roku 1809. W Zamościu, który należał w latach 1772–1809 do Austrii działał jako nauczyciel fizyki i historii naturalnej Bazyl Kukolnik (1767–1821), ale jego cieszące się wielkim powodzeniem wykłady w Liceum Zamojskim w latach 1789–1803 miały charakter głównie ekonomiczno-rolniczy i były nadobowiązkowe, tak więc pełnych wykładów rolnictwa Zamość nie posiadał. Podkreślić jednak należy, że Kukolnik był autorem pierwszego polskiego, samodzielnego podręcznika rolnictwa *Zbiór prawideł ekonomicznych* (Zamość 1800). Ukazał się pierwszy tom obejmujący agrotechnikę, ogrodnictwo i leśnictwo. Ponadto Kukolnik redagował i wydawał pierwszy w zaborze austriackim periodyk podejmujący, problematykę rolniczą, zatytułowany „Dziennik Ekonomiczny Zamojski”. Ukazywał się wprawdzie krótko (1803–1804), ale był kolportowany również poza granicami Galicji, w zaborze rosyjskim. Te wymienione wyżej inicjatywy pozornie świadczą o sprzyjającej atmosferze dla rozwoju polskiej wiedzy rolniczej w pierwszym okresie zaboru austriackiego, ale w rzeczywistości, wobec ucisku germanizacyjnego doby meternichowskiej i nieufności władz wiedeńskich dla polskich inicjatyw, sytuacja była bardzo trudna.

Dopiero od drugiej połowy XIX wieku, po Wiośnie Ludów i stopniowym przekształcaniu ustroju Austrii w konstytucyjny, powstała nowa sytuacja dla Polaków, dająca pewne możliwości rozwoju politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Społeczne konsekwencje Wiosny Ludów, m.in. zniesienie pańszczyzny i poddaństwa oraz przywilejów stanowych były też szansą na postęp w rolnictwie. Jednak mimo przeprowadzonego uwłaszczenia antagonizm między chłopami i ziemianami pozostał; chłopci wprawdzie otrzymali więcej ziemi ornej, ale ich gospodarstwa były rozdrobnione i pozbawione łąk, pastwisk i lasów, przez

co nie mogły być samowystarczalne. Ziemianie zatrzymali w swoich rękach większość folwarków w Galicji zachodniej, ale nie były one właściwie zorganizowane, natomiast duże latyfundia rolniczo-leśne w Małopolsce Wschodniej miały za niską kulturę rolną, by odegrać istotną rolę w gospodarce. Mimo liberalizacji politycznej i autonomii Galicji po Wiośnie Ludów rząd wiedeński podtrzymywał ten antagonizm społeczny popierając konserwatywne ziemiaństwo przeciwko włościanom. Ci ostatni dojrzewali politycznie bardzo powoli i dopiero na przełomie XIX i XX wieku pojawiły się pierwsze ugrupowania reprezentujące ich interesy (stronnictwa ludowe oraz chrześcijańskiej i narodowej demokracji). W tej sytuacji, wobec rozdrobnienia politycznego w Galicji, doświadczenie polityczne ziemian umożliwiło konserwatystom, mimo klęski w roku 1905, decydowanie o sprawach publicznych praktycznie aż do upadku Austrii. Te uwarunkowania polityczne spowodowały, że hegemonia ziemiaństwa w Galicji w sprawach rolnictwa była nie do podważenia i ono decydowało o charakterze przemian w tym zakresie. Wynikało to też z faktu, że w dobie autonomii szkolnictwo rolnicze i leśne podlegało opanowanemu przez ziemian Wydziałowi Krajowemu, a tylko weterynaria bezpośrednio wiedeńskiemu Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświaty. Z drugiej strony coraz częściej ziemianie zdawali sobie sprawę z konieczności kształcenia zarządców majątków oraz podnoszenia kwalifikacji czeladzi dworskiej i służby folwarczej. Konsekwencją tej postawy była określona polityka w stosunku do nauk rolnych, polegająca na podporządkowaniu teorii praktycznym potrzebom gospodarki folwarczej i osiaganiu zysków oraz zepchnięcie problematyki gospodarstw chłopskich na dalszy plan. Prócz tego częste niezrozumienie wśród ziemian celowości badań naukowych wpływało dodatkowo niekorzystnie na rozwój placówek badawczych, szkolnych i oświatowych, które swoje powstanie i rozwój zawdzięczały głównie stosunkowo nielicznej garstce uczonych i świątłych ziemian. Mimo, że pomoc materialna centralnych władz austriackich dla polskich poczynań była minimalna i społeczeństwo polskie było zdane na własne siły, rozwój wiedzy i oświaty rolniczej przejawiał się na kilku płaszczyznach równocześnie, a mianowicie: w powstaniu i działalności towarzystw i kółek rolniczych, przez rozwój piśmiennictwa rolniczego i bibliotek, rozwój szkolnictwa wyższego, średniego i niższego, a także w próbach prowadzenia doświadczeń rolniczego.

Idea założenia w Galicji towarzystw rolniczych pojawiła się w kręgach ziemiańskich już w roku 1811, ale dopiero w roku 1845 rząd austriacki zgodził się na powołanie Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie i Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego w Krakowie. Widząc w nich potencjalne organizacje niepodległościowe Austriacy utrudniali ich działalność w różny sposób, m.in. przez zakaz zakładania filii oraz instytucji korespondentów prowincjonalnych. Oba towarzystwa były opanowane przez ziemian, ale z biegiem czasu członkami lwowskiego stawali się również liczni włościanie, podczas gdy

krakowskie dłużej zachowało konserwatywny, ziemiański charakter. Początkowo towarzystwa rozwinęły szerszą działalność popularno-naukową; lwowskie w zakresie hodowli bydła, podniesienia wydajności pastwisk gminnych oraz hodowli zbóż, a krakowskie w zakresie prac hodowlanych nad ulepszeniem bydła rasy krajowej czerwonej, potem jednak działalność tę przejęły stowarzyszenia specjalistyczne i branżowe, a same towarzystwa skupiły się na zagadnieniach polityki agrarnej i subwencjonowaniu praktyki. Dużą zasługą towarzystw było organizowanie szkół, współudział w doświadczalnictwie oraz wydawanie czasopism i innych publikacji rolniczych, a także z ich inicjatywy tworzyły się również syndykaty i spółki rolnicze. Towarzystwa te pełniły też w Austrii rolę pośrednika między Ministerstwem Rolnictwa i praktyką rolną, m.in. przez przekazywanie subwencji rządowych, organizowanie konkursów i wystaw rolniczych, rozprowadzanie kwalifikowanego materiału siewnego czy rasowych reproduktorów różnych ras zwierząt hodowlanych. Inicjatywę korporacyjną wykazało też grono uczonych w zakresie nauk rolnych, które dążąc do coraz lepszej organizacji badań naukowych, założyło w roku 1894 przy Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności Sekcję Rolniczą, a następnie w roku 1902 Towarzystwo dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa w Krakowie. Członkowie Sekcji Rolniczej AU opracowali w roku 1896 i realizowali 7-punktowy program badań obejmujący następujące kierunki: badanie gleb, badanie roślin uprawnych i ich składu chemicznego, badanie siana łąkowego, spostrzeżenia fenologiczne na roślinach zbożowych, leśnych i ogrodowych, badanie rozmieszczenia dzikich drzew i krzewów owocowych, leśnych oraz chwastów, spostrzeżenia nad chorobami i pasożytami roślinnymi, a także badanie krajowych ras zwierząt domowych (w szczególności bydła rogatego i owiec). Natomiast założyciele drugiej z tych organizacji Emil Godlewski senior (1847–1930) i Stanisław Chelchowski (1866–1907) ukierunkowali działalność towarzystwa na wydawanie dzieł naukowych, udzielanie pomocy materialnej pragnącym specjalizować się naukowo, na organizowanie kursów i odczytów, a także na prowadzenie doświadczalnictwa rolniczego. Towarzystwo to wydawało też od roku 1903 pierwsze ściśle naukowe czasopismo rolnicze „Roczniki Nauk Rolniczych“ (przeniesione do Poznania w roku 1924). Niezależnie od towarzystw, ale czasem z ich inicjatywy, zwłaszcza we Wschodniej Galicji powstawały kółka rolnicze, które łączyły się od początku w odrębnym Towarzystwie Oświaty i Pracy (1878), przekształconym w roku 1882 w Towarzystwo Kółek Rolniczych. W roku 1914 skupiało ono ponad dwa tysiące kółek z około 82 tysiącami członków, co stanowiło połowę zrzeszonych we wszystkich zaborach razem. W założeniach działalność kółek miała rozwijać się w trzech kierunkach: ogólnooświatowym, zawodowo-rolniczym i organizacyjno-wychowawczym, ale względy praktyczne spowodowały, że najczęstszą postacią kółka stała się forma handlowo-gospodarcza.

Wszystkie wymienione wyżej towarzystwa i organizacje miały swoje organy prasowe, popularyzujące ich idee i tym samym przyczyniające się do podniesienia ogólnego poziomu wiedzy rolniczej. I tak: Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie wydawało od roku 1866 dwutygodnik „Rolnik“, Towarzystwo Rolnicze Krakowskie od roku 1884 „Tygodnik Rolniczy“, Towarzystwo dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa od roku 1903 „Roczniki Nauk Rolniczych” i Towarzystwo Kółek Rolniczych od roku 1888 dwutygodnik „Przewodnik Kółek Rolniczych“. Problem czasopiśmiennictwa rolniczego w okresie zaborów nie jest jeszcze wyczerpująco opracowany, ale na podstawie dotychczasowych badań można stwierdzić, że w Galicji do roku 1918 ukazywało się, w różnych okresach, przeszło 60 pism periodycznych poświęconych rolnictwu i naukom pokrewnym. Do tego dochodziły publikacje książkowe, których ilość była wprawdzie mniejsza niż np. w Królestwie, ale trzeba wziąć pod uwagę, że uczeni polscy w zaborze austriackim wiele publikowali w wydawnictwach obcojęzycznych, zwłaszcza po niemiecku. Na rozwój, a zwłaszcza popularyzację myśli rolniczej duży wpływ miały biblioteki rolnicze i inne uwzględniające problematykę rolniczą. Zakładano je przy uczelniach, szkołach, stacjach doświadczalnych i innych instytucjach rolniczych, z których najbogatsze zbiory posiadały biblioteki Akademii Rolniczej w Dublanach, Szkoły Rolniczej w Czernichowie, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akademii Umiejętności, Politechniki Lwowskiej, Akademii Weterynaryjnej we Lwowie oraz Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Stan ilościowy i jakościowy bibliotek galicyjskich był bardzo dobry, m.in. dzięki hojnym zapisom z całej Polski, dysponowały też dużym wyborem czasopism polskich i obcych.

W zakresie szkolnictwa rolniczego liczyły się trzy ośrodki: Lwów, Kraków i Czernichów. Zabiegi o otwarcie szkoły rolniczej Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie rozpoczęło już w roku 1845 i trzy lata później założono w Łopusznej pod Lwowem taką placówkę o charakterze niższym, przeznaczoną do szkolenia ekonomów, którą jednak po roku działalności zlikwidowano. Mimo tego nieudanego eksperymentu Towarzystwo przystąpiło do organizowania szkoły o charakterze wyższym. W roku 1856 na zakupionym trzy lata wcześniej 400 hektarowym (niestety z dużą ilością torfów i gleb niższej jakości) folwarku Dublany pod Lwowem otwarto trzyletnią szkołę rolniczą z zajęciami teoretycznymi i praktycznymi. W roku 1878 przejął ją Wydział Krajowy i nadał jej charakter wyższego zakładu naukowego, w roku 1901 uczelnia uzyskała tytuł Akademii Rolniczej, ale przez władze austriackie była nadal traktowana, mimo wysokiego poziomu, jako szkoła średnia bez prawa doktoryzowania i habilitacji. Prócz studiów zasadniczych prowadzono w niej szereg kursów dokształcających, specjalistycznych dla nauczycieli niższych szkół rolniczych, dla techników melioracyjnych, mleczarskie, torfowe oraz wzorową niższą szkołę rolniczą i inne. W Dublanach narodziły się pierwsze polskie szkoły naukowe i wykrystalizowała

się większość nowoczesnych nauk rolniczych. Tam zgromadziła się elita profesorska dyscyplin rolniczych, która do rolnictwa podeszła w sposób naukowy. Wykładali tam m.in. wspomniany już Emil Godlewski sen., Marian Raciborski (1863–1917) i Ignacy Szyszyłowicz (1857–1910) botanikę i fizjologię roślin, Stefan Jentys (1860–1919) chemię rolną, Jan Zawidzki (1866–1928) chemię, Józef Mikułowski-Pomorski (1868–1935) rolnictwo i chemię rolną, Kazimierz Miczyński (1868–1918) i Edmund Załęski (1863–1932) hodowlę roślin, Juliusz Au (1842–1889) i Stefan Pawlik (1864–1926) ekonomię rolną, a Karol Malsburg (1856–1942) i Karol Różycki (1879–1938) hodowlę zwierząt. Aż do roku 1890 uczelnia dublańska była, po upadku Żabikowa w zaborze pruskim i rusyfikacji Puław, jedyną placówką tego typu na ziemiach polskich i do wybuchu I wojny światowej ukończyło ją około 1400 studentów z Galicji, a także z zaboru rosyjskiego. Z Dublan wywodziła się też kadra, która zasiłowała Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego w latach 1911–1918, studia rolnicze w Poznaniu po roku 1918, a przede wszystkim Studium Rolnicze Uniwersytetu Jagiellońskiego, które stało się drugim ośrodkiem myśli rolniczej w Galicji. Okazało się bowiem, że Akademia Dublańska nie mogła zaspokoić rosnących potrzeb społeczeństwa w zakresie kształcenia rolników na wyższym poziomie i w roku 1890 zrodziła się inicjatywa utworzenia podobnego ośrodka w Galicji Zachodniej. Założyciele Studium Rolniczego UJ przyjęli jednak inną koncepcję niż twórcy Dublan; nie stworzyli osobnej uczelni, lecz powiązali studia rolnicze z uniwersyteckimi przez ścisłe połączenie Studium z Wydziałem Filozoficznym UJ, ale z odrębnym programem. Tym samym, w przeciwieństwie do Dublan, przeważała w nim teoria na wysokim poziomie, m.in. dzięki profesorom UJ z katedr przyrodniczych i prawno-ekonomicznych. Wykładały tam wybitne siły naukowe jak projektodawcy Studium, profesor fizjologii roślin i chemii rolnej z Dublan Emil Godlewski sen. i botanik Edward Janczewski (1846–1918), a ponadto profesor rolnictwa Władysław Lubomeński (1841–1907), chemicy Ernest Bandrowski (1853–1920) i Karol Olszewski (1846–1915), fizyk August Witkowski (1854–1913), zoolog Antoni Wierzejski (1843–1916), fizjolog Napoleon Cybulski (1854–1919), profesorowie weterynarii Andrzej Walentynowicz (1850–1897) i Julian Nowak (1865–1946) oraz hodowli Leopold Adametz (1861–1941) i Walerian Klecki (1868–1920), wspomniany już profesor chemii rolnej z Dublan Stefan Jentys, a także twórca agrobiologicznej szkoły naukowej Franciszek Czarnomski (1852–1898). Program studiów początkowo trzyletni, w roku 1912 został rozszerzony i przedłużony do czterech lat, a ponadto otrzymanie w roku 1910 fermi doświadczalnej w Mydlnikach pod Krakowem umożliwiło wprowadzenie do programu zajęć praktycznych. Wysoki poziom nauczania postawił krakowskie Studium w rzędzie przodujących placówek tego typu w Europie. Do roku 1914 wykształciło ono około 400 absolwentów, a liczba słuchaczy, będąca miernikiem jego popularności, potrzeby i znaczenia dla praktyki, stale wzrastała. Studium

Rolnicze UJ umożliwiało także absolwentom z tytułem inżyniera doktoraty i habilitacje, czego nie dawały Dublany.

Zanim otwarto Studium Rolnicze w Krakowie na terenie Galicji Zachodniej istniała od roku 1860 Szkoła Rolnicza w Czernichowie, założona przez Towarzystwo Rolnicze Krakowskie. Szkoła dysponująca 250 hektarowym gospodarstwem (25 ha gruntów ornych, resztę stanowiły lasy, łąki i wikliny), miała początkowo charakter niższy, ale m.in. dzięki dużemu napływowi uczniów z wyższym niż podstawowe wykształceniem wkrótce stała się szkołą średnią, w pewnym sensie nawet średnio-wyższą, jedyną do roku 1903 polską placówką tego typu. Jej zadaniem było przygotowanie fachowców do zarządzania gospodarstwami folwarcznymi i mimo pozostawania w cieniu pobliskiego Studium Rolniczego w Krakowie, prezentowała wysoki poziom nauczania przyciągając uczniów z innych zaborów. W czasie swej 60-letniej działalności do odzyskania przez Polskę niepodległości dostarczyła krajowi 700 wykształconych rolników, którzy rozumiejąc znaczenie nowoczesnej wiedzy rolniczej dobrze służyli sprawie postępu w tym zakresie. W Czernichowie pracowało wielu wybitnych profesorów, szczerze oddanych nie tylko sprawie kształcenia młodzieży, ale i nauce, jak m.in. Adam Prażmowski (1853–1920), który tam prowadził swe doniosłe obserwacje nad wiązaniem azotu z powietrza przez rośliny motylkowe, tam również część swych znakomitych prac ekonomicznych wykonał Stefan Surzycycki (1864–1936), agrotechnicznych Witold Staniszkis (1880–1941), zootechnicznych Karol Malsburg i Zygmunt Moczarski (1876–1957), weterynaryjnych Andrzej Walentowicz (1850–1897), maszynoznawczych Tadeusz Gołogórski (1872–1927), fizycznych i z historii nauk ścisłych Ludwik Birkenmajer (1850–1927). Nauczyciel szkoły czernichowskiej Franciszek Stefczyk (1861–1924) przez założenie w roku 1890 pierwszej w Galicji rolniczej kasy oszczędności i pożyczek stworzył podstawy do wielkiego ruchu spółdzielczego na wsi galicyjskiej.

Wobec przekształcenia się Dublan i Czernichowa w szkoły wyższego typu, przystąpiono w zakresie niższego szkolnictwa rolniczego do zakładania szkół trzyletnich, które miały wykształcić samodzielnych gospodarzy wiejskich oraz, przede wszystkim, średnich pracowników gospodarczych ziemiańskich folwarków. Pierwsza szkoła takiego typu powstała przy uczelni w Dublanach w roku 1873, potem Wydział Krajowy założył jeszcze sześć analogicznych: we Wschodniej Galicji w Horodence i Jagielnicy w roku 1885, rok później w Galicji Zachodniej w Kobiernicach, a następnie w Bereźnicy (1896), Suchodole pod Stryjem (1897) i Miłocinie pod Rzeszowem w roku 1906. Szkoły te tylko w małym stopniu spełniły oczekiwania ziemiańskich mecenasów, ponieważ tylko 11% absolwentów wracało do ojcowskich gospodarstw, niewielu więcej podejmowało pracę ekonomów folwarcznych, część wprawdzie znajdowała zajęcia pośrednio w rolnictwie (mleczarnie, gorzelnie, przemysł spożywczy), ale stosunkowo duży odsetek (około 25%) znajdował zajęcia poza rolnictwem (skarbowość, żandarmeria, niżsi urzędnicy państwowi i samorządowi). W małym więc

stopniu szkoły te przyczyniły się do szerzenia wiedzy rolniczej wśród chłopów. Powodował to też zbyt długi okres nauki, odrywający na trzy lata młodzież w pełni sił od rodzinnego gospodarstwa, a przez rozszerzenie horyzontów zniechęcający do powrotu na ojcowiznę. Obok szkół trzyletnich Wydział Krajowy organizował szkoły jedno- lub dwuzimowe. Próbowano założyć takie szkoły w Niemiarowie pod Bochnią w 1898 r., potem w roku 1903 w Wojsławiu, w 1906 r. przeniesiono do Lubczy (pow. pilzneński) i w Pilźnie pod Tarnowem w roku 1913, ale frekwencja w nich tylko w nielicznych latach przekraczała 20 uczniów, mimo że były stosunkowo najtańszym typem szkół rolniczych. Zasadniczą ich wadą, prócz niewłaściwej organizacji był fakt, że każda z nich miała tylko jednego nauczyciela, który reprezentując ogół nauk rolnych posiadał wiadomości encyklopedyczne i jego wykłady z konieczności były ogólnikowe.

Galicja była też kolebką żeńskich szkół rolniczych, które zakładały osoby prywatne, rady powiatowe i zakony. Szkoły te miały na celu przede wszystkim podniesienie poziomu gospodarstw domowych drobnych rolników, ale też kształciły gospodynie domowe dworskie. Program ich nie był stały i zmieniał się w zależności od miejscowych warunków i potrzeb życia danej okolicy. Pierwsza taka szkoła została założona przez władze powiatu łańcuckiego w Gorliczynie w 1900 r., potem przeniesiona do Albigowej. Na jej wzór utworzono podobne w następujących miejscowościach: Korczyn (1905), Pietrycze (1906), skąd przeniesiono ją do Białego Kamienia w 1914 r., Szywnałd (1908), Bachowice (1909), Tłumacz (1911) i Podegrodzie (1912). Podobnie jak męskie, tak i żeńskie szkoły rolnicze nie cieszyły się dużym uznaniem wśród drobnych rolników i frekwencja w nich była stosunkowo niska, mimo różnych zachęt w postaci subwencji i darowizn po skończonym kursie (fachowe książki, szczepy drzew owocowych, krzewy ozdobne, drobny inwentarz itp.). Większą popularnością natomiast cieszyły się szkoły specjalistyczne, które Wydział Krajowy otwierał w latach 1864–1914. Były to: Szkoła Mleczarska w Rzeszowie, Szkoły Ogrodnicze w Czernichowie, Tarnowie i Wólce Kapitańskiej pod Lwowem, Zakład Sadowniczy w Zaleszczykach, Szkoła Chmielarska w Starym Siole i Zakład Uprawy Lnu w Gródku Jagiellońskim. Zakłady te oddawały usługi całemu polskiemu rolnictwu, gdyż ściągaly liczne zastępy uczniów również z innych dzielnic Polski, krzewiąc wśród nich wiedzę rolniczą.

W organizowanym nieco później niż szkolnictwo – doświadczalnictwie rolniczym też duży udział miały towarzystwa rolnicze, mimo że rozwijało się ono głównie w oparciu o wyższe szkolnictwo we Lwowie i Krakowie. Przy uczelni dublańskiej założono sześć stacji doświadczalnych: przemysłu fermentacyjnego, torfową, meteorologiczno-rolniczą, ochrony roślin, a przede wszystkim chemiczno-rolniczą, zorganizowaną i prowadzoną przez Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego oraz botaniczno-rolniczą założoną przez Ignacego Szyszylowicza (1857–1910). Stacja chemiczno-rolnicza oprócz działalności kontrolnej pasz,

nawozów oraz gleb i własnej działalności doświadczalnej wazonowej i poletkowej prowadziła doświadczenia w sześciu prywatnych majątkach na prowincji, a także badania polowe i łąkowe w 66 punktach Małopolski Wschodniej. Doświadczalnictwo terenowe, po odejściu Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego do Warszawy, rozwinął znakomicie Bronisław Niklewski (1879–1961) doprowadzając w samej Wschodniej Galicji do założenia kilkuset pól doświadczalnych. Również stacja botaniczno-rolnicza obok zwykłej działalności kontrolnej nasion i ich zanieczyszczeń oraz doświadczalnej nad poprawą łąk i pastwisk, prowadziła badania połoninowe na Czarnohorze, a także klimatyczne i fitofeonologiczne w pięciu stacjach pomocniczych założonych przy szkołach rolniczych w Kobiernicach, Suchodole, Bereźnicy, Jagielnicy i Horodence. W Krakowie działała Rolnicza Stacja Doświadczalna UJ w Mydlnikach, prowadzona przez Stefana Jentysa i miała nieco inny charakter. Niezależnie od badań kontrolnych i doświadczalnych na własnych polach w ramach Studium Rolniczego oraz doświadczeń nad poprawą pastwisk w Tatrach, rozpoczęto szeroką akcję doświadczalnictwa zbiorowego w gospodarstwach chłopskich, obejmującą zagadnienia odmianowe i nawozowe. Mimo skromnej ilości placówek doświadczalnych promieniowały one szeroko dzięki stałym filiom w prywatnych majątkach i ogrodach doświadczalnych przy leśnictwach oraz niższych szkołach rolniczych. Ponadto istniało w Galicji osiem prywatnych pól doświadczalnych uzależnionych od Wydziału Krajowego oraz pięć prywatnych hodowli (m.in. Konstantego Buszyńskiego, Jerzego Turnaua, Władysława Żeleńskiego i Henryka Dołkowskiego) o dużym naukowym znaczeniu, których wkładu w rozwój wiedzy rolniczej nie można pominąć.

Dwie wyższe uczelnie rolnicze oraz inne placówki naukowe skupiały najwybitniejsze wówczas siły naukowe, których działalność znalazła wyraz w poważnym wzroście prac badawczych i publikacji naukowych. Postawiły one naukę rolnictwa w Galicji na wysokim poziomie i równocześnie przyczyniły się do przygotowania licznych, nowych kadr naukowych. Myśl rolnicza wykrystalizowana w galicyjskich szkołach rolniczych, stacjach doświadczalnych wydatnie wspomaganych przez towarzystwa rolnicze i następnie popularyzowana przez kółka rolnicze, biblioteki oraz czasopisma i wydawnictwa książkowe sprawiła, że polskie rolnictwo zyskało mocne podstawy naukowe u progu powstania niepodległej Polski.

Piśmiennictwo

A n t o n i e w s k i Stanisław: *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1756–1955)*. Warszawa 1960.

- Brzozowski Stanisław: *Dzieje Szkoły Rolniczej w Czernichowie*. Warszawa 1962
- Brzozowski Stanisław: *Studia rolnicze, leśne i weterynaryjne Polaków w Wiedniu od XVIII do XX wieku*. Wrocław 1967.
- Dütsch Marian: *Postęp i rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Warszawa 1971.
- Dziedzictwo. Ziemianie polscy i ich udział w życiu narodu*. Kraków 1995.
- Dzieje studiów rolniczych w Krakowie 1890–1962*. Kraków 1965.
- Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. Warszawa 1981.
- Fierich Jerzy: *Studium Rolnicze (1890–1923)*. Wydział Rolniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1934.
- Karty z dziejów zootechniki polskiej*. Warszawa 1973.
- Kosiek Zuzanna, *Zarys dziejów Towarzystwa dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, 1972 ser.B z.23.
- Krawczyk Jerzy: *Galicyskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860–1918*. Kraków 1995.
- „Pamiętnik Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego 1845–1894”. Lwów 1894.
- „Pamiętnik Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego od r.1845 do r.1895”. Kraków 1898
- Pawlik Stefan, Pawlikowski Jan Gwalbert, Szyszłowicz Ignacy: *Dublany*. Lwów 1897
- Pawlik Stefan: *Rys dziejów nauki rolnictwa w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Akademii Dublańskiej*. Lwów 1921
- Perenc Aleksander: *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*. Wrocław 1958
- Sroka Stanisław Tadeusz: *Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945*. Rzeszów 1999
- Studia z dziejów kultury polskiej*. Warszawa 1949
- Surzyski Stefan: *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*. Kraków 1928
- Śliwińska Ewa: *Bibliografia zawartości czasopisma „Dziennik Ekonomiczny Zamojski” 1803–1804*. Kraków 1960
- Turczyńska Ewa: *Z dziejów nauczania rolnictwa w Galicji do Wiosny Ludów, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczej w Krakowie” 1972 nr 66 (Ser. Historia Rolnictwa z.1)*
- Więcerek Tadeusz: *Historia wychowania i oświaty rolniczej*. Warszawa 1966
- Z dziejów hodowli roślin i nasiennictwa w Polsce*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, 1969 ser.B z.17
- Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*. Warszawa 1983.